İNGİLİZ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE VE MİLLÎ HAREKET (1918-1922)

(Mondros Mütarekesi'nden Çanakkale Krizi'ne)

ABDURRAHMAN BOZKURT

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1777
KÜLTÜR SERİSİ: 990

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-217-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Kapak Görseli İçin Kaynak: Olwen Carey Evans Collection 6

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Abdurrahman Bozkurt: 1978 yılında Malatya'da doğdu. İlköğrenimini Malatya'da ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans eğitimini, 2003 yılında "Tevfik İleri'nin Yaşamı ve Fikirleri" başlıklı teziyle tamamladı. Bu tez *Tevfik İleri -Cumhuriyet'in İkinci Eğitim Mimarı-* başlığıyla yayımlandı. 2003 yılında yine aynı anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Doktora çalışmasını "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi" başlıklı teziyle tamamladı. Doktora tezinin genişletilmiş hâli 2014 yılında aynı başlıkla Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayımlandı. Aynı yıl yayımlanan bir diğer çalışması *Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)* başlığını taşımaktadır. 2000-2012 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kuruluşlarda öğretmen olarak görev yaptı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak göreve başladı. Hâlen aynı anabilim dalında doçent doktor unvanıyla öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 13
GİRİŞ 19

BİRİNCİ BÖLÜM
I.DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA MÜTTEFİKLERİN TÜRKİYE'YE YÖNELİK PLANLARI VE MİLLÎ HAREKETİN DOĞUŞU

Mondros Mütarekesi'nin Ardından Fransa'nın Musul,
İtalya'nın Batı Anadolu'ya Yönelik Talepleri ve İngilizlerin Tutumu 31
Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve On İki Ada Meselesi 33
Avam Kamarası'nda Yunanistan'ın Batı Anadolu'da İşgal,
Katliam ve Mezalimi Hakkındaki Tartışmalar 42
İngiliz Sömürgelerinde Yaşayan Müslümanların Tepkilerine Dair Tartışmalar 50
İvme Kazanan Millî Hareketi Damad Ferid Paşa
Aracılığıyla Durdurma Çabaları 52
Türkleri Avrupa'dan Çıkarma ve İstanbul'da
Uluslararası Arası İdare Kurma Planları 60
Maraş/Kilikya Olayları ve İstanbul'un Resmen İşgali 67
Millî Kuvvetlerin, Kuzeybatı Anadolu'dan
(Bağdat Demiryolu Hattı'ndan) İngiliz Kuvvetlerini Süpürmesi 81
Millî Hareketi Damad Ferid Paşa Aracılığıyla Ortadan Kaldırma Düşüncesi 82
Müttefiklerin Sevr ve Üçlü Antlaşma Çerçevesinde Uzlaşmaları 95
Sevr Antlaşması'nın Onaylanmasına Yönelik Baskılar,
Damad Ferid Paşa'nın Gözden Çıkarılması ve Tevfik Paşa'nın İktidara Gelişi ... 109

İKİNCİ BÖLÜM
MİLLİ HAREKETLE EŞ ZAMANLI OLARAK İNGİLİZ HÜKÛMETİ'NİN YAKIN DOĞU'DA KARŞILAŞTIĞI SİYASİ VE ASKERÎ SORUNLAR İLE EKONOMİK SIKINTLAR

İngiliz Hükûmeti'nin Mezopotamya'da Karşılaştığı Sorunlar 129
Şeyh Mahmut İsyanı 130
Mezopotamya'da Merkezî İdare Kurma Çabaları ve 1920 İsyanları 132
Telafer İsyanı ve Türkmenlerle Milliyetçi Arapların
Faysal Tarafından Yalnız Bırakılması 137
Rumeyza İsyanı ve Hille Baskını 139
Diyale ve Anbar İsyanları 141
Mezopotamya'da Manda İdaresi Kurma Çabaları ve
Amerika Birleşik Devletlerinin Pasif Muhalefeti 142

İngiliz Hükûmeti'nin Güney Kafkasya'da
Karşılaştığı Sorunlar/Bolşeviklerin Yayılmalarını Engelleme Çabaları 154
İngiliz Hükûmeti'nin Güney Rusya ve Karadeniz'de
Karşılaştığı Sorunlar/ Bolşeviklerin Yayılmalarını Engelleme Çabaları 166
İngiltere ile Sovyet-Rusya Arasında Tutukluların
İadesine Dair Uzlaşma ve 16 Mart 1921 Tarihli Ticaret Antlaşması 178
İngiliz Ekonomisinde Resesyon, İşsizlik, Grevler ve Boykotlar..... 187
İngiliz Hükûmeti'nin; Venizelos'un Seçimleri Kaybetmesi ve
Kral Konstantin'in Tekrar Tahta Çıkması Nedeniyle
Yunanistan'a Yaptığı Mali Yardımları Askıya Alması 199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA SAVUNMA POZİSYONUNDAKİ
MİLLÎ HAREKET KARŞISINDA İNGİLİZ HÛKÜMETİ

Londra Konferansı Sırasında Müttefikler Arası Diplomasi 215
Sultan Vahdettin'in, İnönü Savaşlarıyla Prestiji Artan Millî Hareket'e
Karşı Yaklaşımı ve İngiliz İşgal Kuvvetleri Temsilcileri ile Temasları..... 227
II. İnönü Savaşı ve Müttefik Devletlerin Tarafsızlıklarına Dair Tartışmalar 229
Marmara ve Karadeniz'de Milliyetçilerin Askerî
Malzeme Temin Etmesini Engellemeye Yönelik Yunan Ablukası 234
Müttefiklerin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlânı ve Pratiği 238
Müttefiklerin Tarafsızlık İlânından Sonra Yunanların
Karadeniz Limanlarını Bombardımanı 243
İnönü Savaşlarının Ardından Yunanistan'ın
Güney Marmara'da Türklere Yönelik Katliam ve Mezalimi 245
Müttefiklerin II. İnönü Savaşı'nın Ardından Yunanistan'a
Arabuluculuk Teklifleri: 18-19 Haziran 1921 Tarihli Paris Kararları..... 248
Kütahya-Eskişehir Savaşları Sonrasında Tarafsızlık
Kararının Gözden Geçirilmesi: Özel Şirketlerin Muhasım Devletlere
Askerî Malzeme Satışına İzin Verilmesi 262
Kütahya-Eskişehir Savaşlarından Sonra Yunanistan'ın
Hedef Büyüterek İstanbul'u İşgal Düşüncesi 266
Sakarya Savaşı'nda Bozguna Uğrayan Yunanistan'ın
Müttefiklerin Arabuluculuk Teklifini Reddetmesi 270
Milliyetçilerle Fransızlar Arasındaki
Ankara Antlaşması'na Karşı İngiliz-İtalyan Yakınlaşması 278
Sakarya Savaşı'ndan Sonra İngiliz Hükûmeti'nin Onayı
ile Yunan Hükûmeti'nin Londra Piyasasından Kredi Bulma Çabaları..... 288
Levantenlerin ve İngiliz Vergi Mükelleflerinin
Yunan İşgal Uygulamalarına Karşı Tepkileri..... 293

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA TAARRUZ POZİSYONUNDAKİ MİLLÎ HAREKET KARŞISINDA İNGİLİZ HÛKÜMETİ

1922 Mart Ayında Müttefiklerin Paris'te Sundukları Mütareke ve Barış Önerileri 305
Savunma Pozisyonu Alan Yunanların Türklere Yönelik Katliam ve Mezalimi 330
Yunanların, Milliyetçilere Kaçak Askerî Malzeme Nakledildiği Gerekçesiyle Karadeniz Limanlarını Bombalaması 333
Özerk İonya Devleti İlânı 339
Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı 341
Nihai Zafer Yaklaşırken, Hâriciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa ve Sultan Vahdettin'in İngiliz İşgal Kuvvetleri Temsilcileri ile Temasları ve Millî Harekete Yönelik Suçlamaları .. 351
1922 Haziran Kararları ve Müttefiklerin Büyük Taarruz'a Kadar Süren Konferans Teklifleri 356
Yunanistan'ın Mütareke Talebi 365
Yunan Kuvvetleri Anadolu'dan Çekilirken Müttefiklerin Mütareke Teklifleri 373
Tarafsız Bölgeye Giren Yunan Kuvvetlerine Karşı Sergilenen Tutum ve Trakya'daki Yunan Kuvvetlerinin Takviye Edilmesi 382

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÇANAKKALE OLAYI (KRİZİ)

İngiltere'nin Boğazlar Bölgesi'ni Savunma Planları 389
Yugoslavya (Sırp-Hırvat-Sloven) ve Romanya'dan Takviye İstenmesi 394
Türk Ordusunun Çanakkale Kuşatma Harekâtının Başlaması ve İngiltere'nin Boğazlar Bölgesini Müttefikleriyle Birlikte Savunma Çabaları .. 397
Fransız ve İtalyanların Çekilmesiyle İngilizlerin Çanakkale'de Milliyetçiler Karşısında Yalnız Kalması 403
Çanakkale Erenköy'de Sinir Harbi 418
Yunanların Averof Provokasyonu 432
Çanakkale Krizi Esnasında Yunanların, Doğu Trakya'yı Geri Vermemek İçin Başvurdukları Taktikler 435
Boğazlar Bölgesinde Harington'ın Emri Altındaki Kuvvetlerin Kapasitesi 439
Mudanya Konferansı'nın Arka Planı 442
Mudanya Konferansı'nda Kesinti ve Kocaeli Yarımadası'nda Sinir Harbi 445
Mudanya Konferansı'na Paralel Paris Konferansı 449
Uzlaşma ve L. George Hükûmeti'nin İstifası 455
Lozan Konferansı'nın Kesilme İhtimaline Karşı İngilizlerin Boğazlar Bölgesini Savunma Planı 458

SONUÇ 463
KAYNAKÇA 475

ÖN SÖZ

Millî Mücadele dönemi ülkemizde üzerinde en çok çok kalem oynatılan, en zengin literatüre sahip alanlardan biri olma ayrıcalığına sahiptir. Bugüne kadar hem yurt içinde hem yurt dışında bu alanda belki de fazlasıyla yazıldı, çizildi, konuşuldu. Öyleyse en başından Millî Mücadele dönemini yakından ilgilendiren bu çalışmanın temel amacını, yöntemini ve iddiasını ortaya koymakta fayda var.

I. Dünya Savaşı'nda galip gelen ve yeni bir dünya düzeni kurmayı tasarlayan blokun önderi İngiltere'nin; içinde bulunduğu duruma ve karşılaştığı sorunlara odaklanarak, Türkiye ve Millî Harekete yaklaşımını çözümlemek amacıyla bu çalışma hazırlandı. İngiliz siyasi iradesinin savaş sonrası planlarını pratiğe geçirme konusunda karşılaştığı sorunlardan birinin, Millî Hareket olduğu düşünüldüğünde burada çift taraflı etkileşim ve değerlendirmeye ihtiyaç duyulması kaçınılmazdı. İşte bilginize sunulan çalışmanın temel iddiası bu düşünceden yola çıkarak İngiltere'nin, I. Dünya Savaşı sonrasında Yakın Doğu'ya yönelik hedeflerini, hangi oranda gerçekleştirdiğini tespit edebilmektir. Bu noktada İngiliz siyasi iradesinin karşılaştığı bütün sıkıntılardan öte Türkiye'yi ve Millî Hareketi doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkileyen temel sorun alanları ön plana çıkarılacaktır. Böyle bir tercih nedeniyle İrlanda, Kanada, Mısır ya da Hindistan'da yaşanan kronik sıkıntılara veya Filistin'in geleceğine yönelik tartışmalara maalesef bu çalışmada yer verilemedi. Bu çalışmada, savaş sonrasında maruz kaldığı ekonomik resesyonla sarsılmaya başlayan İngiliz siyasi iradesinin; Türkiye, Mezopotamya, Güney Kafkasya, Güney Rusya ve Karadeniz'de karşılaştığı sorunlarla birlikte Millî Harekete hangi perspektiften baktığı ve bu bakış açısının karar mekanizmasına nasıl yansıdığı incelendi.

Siyasi iradenin karşılaştığı sorunların karar mekanizmasına nasıl yansıdığını, devlet adamlarının duygularından ve sözlerinden değil, aldıkları ve hayata geçirdikleri kararlardan hareketle değer-

lendirmek durumundayız. Döneme ait bilgi ve belgelere İngiliz arşiv koleksiyonları ve Avam Kamarası tutanakları sayesinde ulaşıldı. Böylelikle İngiliz siyasi iradesinin, Yakın Doğu'da eyleme dönüşen ya da dönüşmeyerek hayal kırıklığına yol açan düşünce, plan ve kararları resmî belgelerle değerlendirmeye tabi tutuldu.

Bu çalışma 2016 yılından beri babamın geçirdiği ağır hastalık sürecinden dolayı birkaç kez kesintiye uğradı. Araya başka çalışmalar girdi. Akademik çalışma sürerken ara verip geri dönmenin ne kadar zor olduğunu, moral bozukluğuna, motivasyon ve zaman kaybına yol açtığını ancak bu işle uğraşanlar bilirler. Hayatın olağan akışı içerisinde bunu zaman zaman kafama taktığımı ve üzüldüğümü itiraf etmeliyim. Ancak bütün bunlar onun kaybından kaynaklanan ebedi boşluğun ve dinmeyen acının yanında hiç kalır. Vicdani arınmaya yol açar temennisiyle eklemek isterim ki; bir zamanlar çok önemsediğim bu çalışma keşke hiç bitmeseydi ve hiçbir unvan ya da maddiyat elde edemeseydim de son dönemlere kadar yanında olduğum hâlde ömrün faniliğinin farkındalığıyla son bir kez daha kendisini görme, birkaç söz daha işitme fırsatı bulabilseydim. Bu vesileyle hakkı, emeği ve dahi bu çalışmada sağladığı maddi ve manevi katkıdan dolayı kendisine en derin minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Malum olduğu üzere insan, sıkıntılarla karşılaşmadan başına gelecekleri tahayyül bile edemiyor, kendine ve çevresindekilere konduramıyor. Ancak bu sıkıntılar hakiki dostların, büyüklerin desteğiyle bir nebze azalabiliyor. Bu vesileyle Lisans döneminden beri kazandırmaya çalıştığı akademik bakış açısı, her türlü katkı ve desteğinden dolayı kıymetli hocam, değerli büyüğümüz Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a çok teşekkür ediyorum. Varlığıyla ve desteğiyle ihtiyaç duyduğumuz her anda yanımızda olan kıymetli hocam ve ağabeyim Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya da teşekkürü borç biliyorum. Bir diğer kıymetli hocam, ağabeyim Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar ile dostlarım Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'ye ve Doç. Dr. Bülent Yıldırım'a ise ayrı bir yer açmak durumundayım. Gerek bu çalışmanın başından sonuna kadar hazırlanmasında gerekse tanıştığımız günden beri içten dost sesleri ve destekleriyle huzur bulmamı sağladıkları için kendilerine müteşekkirim. Kendisine iletir iletmez okumaya başlayarak bu çalışmanın olgunlaşmasında sağladığı katkılardan ve yayım

aşamasındaki desteğinden dolayı Ramazan kardeşime ayrıca minnettarım. Çalışmamın özellikle ilk dönemlerinde sıkça görüş alışverişinde bulunduğum değerli arkadaşım Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu'ya da katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında sağladıkları destekten dolayı sevgili eşim Sevil, yaşam kaynağı kızlarım Yağmur ve Ada'ya ise ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak, kitabın yayımlanmasındaki katkılarından ve yayın öncesi titiz çalışmalarından dolayı editör Ayşegül Büşra Paksoy'a ve Ötüken Neşriyat'a teşekkür ederim.

Abdurrahman Bozkurt
İstanbul, 2021

Babam Mehmet Bozkurt'a

Genetik kodları ve yetişme tarzı nedeniyle açıkça göstermese de hakikatli sevgisinden, sağladığı güvenden ve daha da mühimi son anlarına kadar kaybetmediği vakarı, keskin zekâsı, kavrama kabiliyeti, tutarlı kişiliği ve taviz vermediği hayat çizgisiyle; hangi koşullar altında olursa olsun hiç kimseden, haksız ve karşılıksız hiçbir şey beklemeden onurlu bir şekilde yaşamayı öğretme çabasından dolayı, kendisine en derin minnet ve şükranlarımla. Ruhun şad olsun…

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın ardından Yakın Doğu'da manda kisvesi altında topraklarını genişleterek imparatorluk bağlarını ve savunma mekanizmasını güçlendirme fırsatı yakalayan İngiltere, doğrudan hedefinde yer alan Mezopotamya, Filistin, Boğazlar bölgesi, İstanbul, Karadeniz, Anadolu ve Güney Kafkasya'da aktif bir rol üstlendi. İngiltere'nin Yakın Doğu'da üstlendiği bu yeni rolün, orta ve uzun vadede imparatorluğun siyasi ve iktisadi gücüne, dolayısıyla prestijine önemli oranda katkı sağlaması bekleniyordu. Ancak bu görev, kısa vadede İngiliz ordu ve maliyesine ek masraf, zahmet ve sorumluluk yüklüyor, kendi içerisinde yeni riskler ve tehditler barındırıyordu. I. Dünya Savaşı'nda yenilen devletler ve ihtilâl süreci içerisindeki Rusya rekabet gücünü yitirmiş olsa da savaş sonrasında Yakın Doğu'da hareketlenmeye başlayan iç dinamikler, İngiliz (L. George) Hükûmeti[1] tarafından tasarlanan plan ve projelerin, yeni koşullara uyarlanarak hayata geçirilmesini zorunlu kıldı.

Müşterek tehditler azaldığı için İtilaf Devletlerinin, daha ağır basan ulusal çıkarlarının ve aralarındaki güç dengelerinin de İngiltere'nin Yakın Doğu politikalarını doğrudan etkilemesi kaçınılmazdı. Bununla birlikte tabii olarak iç politikada karşı karşıya kalınan sorunlar İngiliz Hükûmeti'nin dış politikasını şekillendirecekti. Bilhassa ekonomide yaşanan resesyon (durgunluk) nedeniyle kamuoyu ve basının tepkileri artacak, sömürgelerde gelişecek bağımsız-

[1] İngiltere'de I. Dünya Savaşı'na katılma kararı alan Asquith Hükûmeti, savaşın uzamasıyla birlikte çözüme kavuşturulamayan sorunlardan dolayı eleştirilere maruz kaldığından 1916 yılında görevden ayrıldı. Asquith'in lideri olduğu Liberal Parti'de yıldızı parlayan L. George, muhafazakârların da desteğiyle 6 Aralık 1916 tarihinde bir koalisyon Hükûmeti kurdu. I. Dünya Savaşı İtilaf Devletleri açısından başarılı bir şekilde sona erdiğinden savaşın ardından L. George hem ülkesinde hem de müttefikler arasında ön plana çıktı. *İngiliz Başbakanı Lloyd George'un I. Dünya Savaşı Anıları*, (Hazırlayan: Ömer Hakan Özalp), İşaret Yayınları, İstanbul, 2018, s. 25-35.

lık yanlısı hareketlerle birlikte İngiliz Hükûmeti savaş sonrasında beklentilerin aksine ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktı. Bütün bunlarla beraber İngiliz Hükûmeti, elbette iç ve dış politika arasında hassas bir denge kurmak zorundaydı. Bu durumda İngiltere'nin dış politikasını dizayn eden siyasetçi, asker ve bürokratlar arasında fikir ayrılıkları yaşanması kuvvetle muhtemeldi. Söz konusu etken ve değişkenler, öngörülemeyen ya da engellenemeyen yeni siyasi gelişmelerle birlikte İngiliz politikasına yön verenlerin, I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye bakış açısını şekillendirecekti. İngiliz politika yapıcılarının, Türkiye'ye olumsuz yaklaşımında I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin yaşadıkları acı tecrübelerden kaynaklanan psikolojik etkenler önemli bir rol oynadı.

Hatıratında yer verdiği ve süreç içerisinde çeşitli vesilelerle sık sık tekrarladığı düşünceleri, fiilen İngiliz dış politikasını yönlendiren L. George'un, Türkiye karşıtı politikasını biçimlendiren bilinçaltı faktörlere ışık tutmaktadır. Şöyle diyor L. George;

> …boğazların Türkler tarafından kapatılması Rusya'nın boğulması demekti. Rusya ve Romanya, Alman ve Avusturya Orduları tarafından değil, Gelibolu'da meydana gelen harekâtın başarısızlığı nedeniyle bozguna uğratılmıştı…Ayrıca Gelibolu, savaş süresince İngiliz Ordusu ve Donanması'na verilen en aşağılayıcı yenilgiden de sorumluydu. Bu dar Boğazlar Müttefiklerin zaferini tehlikeye attı. Buradaki savaş muhtemelen bu zaferi iki yıl kadar erteledi. Bu sayede, her iki taraftaki savaşçılardan kaynaklanan korkunç kayıplara, milyonlarca ölü ve milyonlarca da masraf eklendi…[2].

Yukarıdaki sözler I. Dünya Savaşı'nın ardından L. George ve onunla aynı mantaliteye sahip politikacıların, bilinçaltında yatan intikam ya da rövanş arzusunun dışavurumudur. Bu bakımdan zaman zaman içeride yükselen itirazlara rağmen İngiliz siyasetçiler, I. Dünya Savaşı'nın gidişatını etkileyen Türklerden rövanşı almaya, Türkiye'yi cezalandırmaya ve bir daha da kendilerine tehlike yaratamayacak şekilde siyasi, askerî ve iktisadi sınırlandırmalara tabi tutmaya çalışacaklardı.

---

[2] Resul Yavuz, *David Lloyd George'un Hatıralarında Sevr ve Lozan'a Giden Süreç*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 201.

Gerek söylemleriyle gerekse eylemleriyle Türkiye karşıtı duygu ve düşüncelerini açığa vurmaktan çekinmeyen L. George[3] ve onunla aynı zihniyeti paylaşan siyasetçileri, üzerinden bir asır geçtikten sonra suçlamak/yargılamak tarih araştırmacısına ya da okuyucusuna hiçbir şey kazandırmaz. Aksine bu tür romantik yaklaşımlar, tarihi meselelerin basite indirgenmesine ve realitelerin arka planda kalmasına yol açar. Dolayısıyla bu çalışmanın temel hedefi; İngiliz siyasetçilerin, Türkiye ve Millî Hareket hakkındaki duygu, düşünce ve söylemlerini, pratikteki yansımaları ya da reel karşılıklarıyla birlikte değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bunun için de (2021 yılını baz aldığımız takdirde) yaklaşık yüz üç yıl öncesine dönmek ama orada kalmayarak süreç içerisindeki hareketliliği, farklı kriz merkezlerine odaklanmak ve anbean takip etmek suretiyle İngilizlerin; I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye hangi perspektiften baktıklarını çözümleyebiliriz.

I. Dünya Savaşı sonunda Başbakan L. George ve önde gelen siyasetçiler, İngiltere'nin dünyadaki konumunu güçlendirdiğine ve gücünün zirvesine çıktığına inandılar. Aslına bakılırsa haksız da sayılmazlardı. Ancak orantısız kullanıldığında ve rehavetle birleştiğinde gücün beklenmeyen sonuçları beraberinde getirmesi kaçınılmazdı. İlk etapta bu olasılığı göz önünde bulundurdukları anlaşılan İngiliz siyasetçiler, ilerleyen aşamalarda kontrollerini kaybetmeye başladılar. Savaş sonrasında tasavvur ettikleri dünya düzenini öncelikle Fransa, İtalya, ABD ve hatta Japonya'nın desteğini alarak kurmayı hedefleyen İngiliz siyasetçiler, bu yöntem gecikmeye yol açtığında müttefiklerine kendi politikalarını empoze etmeye kalkıştılar. Doğal olarak tepeden inmeci bu yaklaşım önceden kestirilemeyen ciddi yan etkileri beraberinde getirdi ve İngilizlerin hedeflerinde sapmalara yol açtı.

I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağının kesinleşmeye başladığı tarihlerde İngiliz Hükûmeti, uzlaşma politikası kapsamında "Türk idaresinden kurtarılan" ya da "işgal edilen düşman topraklarının yönetimi" hakkında düzenlemeler yapmak maksadıyla Fransız Hükûmeti ile görüşmelere başladı. 30 Eylül 1918 tarihinde Sykes-Picot Anlaşması'nın mimarlarından Mark Sykes ve

[3] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I: Mutlakıyete Dönüş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 233-234.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA MÜTTEFİKLERİN TÜRKİYE'YE YÖNELİK PLANLARI VE MİLLÎ HAREKETİN DOĞUŞU

Mondros Mütarekesi'nin Ardından Fransa'nın Musul, İtalya'nın Batı Anadolu'ya Yönelik Talepleri ve İngilizlerin Tutumu

Mondros Mütarekesi'nin ardından Musul'u ondan sonra da Urfa, Antep ve Maraş'ı işgal eden İngilizler, yeni bir anlaşmaya varmadan Fransız kuvvetlerinin Suriye ve Mezopotamya'ya girişlerine izin vermediler. Fransız Hükûmeti, bu uygulama karşısında İngiliz Hükûmeti'ne diplomatik kanallarla tepki gösterdi ancak daha da ileri giderek büyük müttefiki ile ilişkilerini zedeleme riskini göze alamadı. Böylece Paris Konferansı'nda kontrolü büyük ölçüde İngiliz temsilciler ele geçirdiler. İlk etapta galibiyette oynanan rolün sağladığı özgüvenle Avrupa sorunlarına odaklanan İngiliz Hükûmeti'ne; Paris Konferansı sürerken Türkiye, Güney Rusya, Güney Kafkasya ve Hazar havzasından beklenmedik haberler ulaşmaya başladı. İrlanda meselesi çözüm beklerken Mısır'da da İngiliz karşıtı isyan emareleri ortaya çıktı. Balfour deklarasyonu ile Yahudilere millî bir yurt taahhüdünde bulunan İngilizler Siyonistlerin Filistin'deki faaliyetlerinden de kaygı duyuyorlardı. Ancak asıl sıkıntı Mezopotamya'da özellikle "Kürdistan"da yaşanan derin sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Türkiye ise İngilizler için başlı başına muammaydı. Savaştaki mağlubiyet prestijlerine ciddi bir darbe vursa da İttihatçıların Türkiye siyasetindeki ağırlığı sürüyordu. Dışişleri Bakanlığı'na atanmadan önce Curzon, parsel parsel paylaşılması planlanan Türkiye'nin, "ırk ve din çatışmalarının yaşanacağı bir mezbahaya dönüşebileceği" konusunda L. George'u uyardı. Fakat bu uyarılar L. George ve dönemin Dışişleri Bakanı Balfour tarafından dikkate alınmadı ve Türkiye'ye yönelik paylaşım planlarının İngiltere lehine hayata geçirilmesi için harekete geçildi. Bu koşullar altında Fransız Hükûmeti, Alsace Lorrainne'e ilişkin taleplerinin desteklenmesi ve Mezopotamya petrollerinden kendilerine pay verilmesi kaydıyla Musul'dan vazgeçmeye razı oldu. 13 Mart 1919 tarihinde İngiltere ile Fransa

arasında imzalanan Long-Brenger Antlaşması, Mezopotamya petrolleri üzerinde söz hakkına sahip İngiliz ortaklı Turkish Petroleum hisselerinin, yüzde 25'nin Fransızlara verilmesini geri kalan yüzde 75'inin ise İngiliz Anglo-Persian Oil Company ile Shell Company arasında paylaştırılmasını öngörüyordu. Sağlanan uzlaşmaya göre Fransızlar, petrol boru hatlarının nüfuz alanlarından geçerek Akdeniz'e ulaşmasına izin vereceklerdi. Neticede Long-Brenger Antlaşması onaylanarak hayata geçirilmese de İngilizler, bu vaatlerle Fransızları bir süreliğine uyuttular ve yanlarında tutmayı başardılar[1]. İngiliz Hükûmeti'nin elinde diğer müttefiki İtalya'ya karşı ise farklı bir senaryo vardı.

İtalyanlar, Mondros Mütarekesi'nden itibaren İzmir'i işgal vazifesinin İngilizlerin desteğiyle[2] Yunanistan'a verileceğini sezmişlerdi. Bu nedenle İtalyanlar I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerini güç duruma düşürdüğünü ve sonlarına doğru savaşa katıldığını sık sık vurguladıkları Yunanistan'ı devre dışında bırakmaya çalıştılar[3]. Diğer yandan Rodos'ta seferi kuvvetlerini teşkilatlandıran İtalyanlar[4], Batı Anadolu'ya bir çıkarma yaparak hedeflerine ulaşmayı tasarladılar. Bu hazırlıkları haber alan İngilizlerin gösterdikleri sert reaksiyon üzerine İtalyanlar 7 Ocak 1919 tarihinde İzmir'e yapacakları çıkarmayı askıya aldıklarını açıklamak zorunda kaldılar[5]. Ancak Yunan kuvvetlerinin Sisam (Samos), Sakız ve Midilli'ye askerî yığınak yaparak İzmir'e bir baskın düzenleyeceğine dair istihbarat aldığını ileri süren İtalyan Hükûmeti, Antalya-Kuşadası arasındaki kıyı şeridini işgal altına alarak İzmir'e çıkarma için hazırlık yapmaya başladı. İtalya ve Yunanistan'ın karşılıklı iddiaları üzerine me-

1 Abdurrahman Bozkurt, "Sykes-Picot Antlaşması…", s. 9-33.

2 J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and the Middle East A Documentary Record: 1914-1956*, Vol. II, D. Van Nostrand Company, INC., Princeton, New Jersey, New York 1958, s. 11-25; Paul C. Helmreich, *From Paris To Sèvres The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Pres, Ohio 1974, s. 5-10; Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne 1918-1923*, New York State University Press, New York 1976, s. 171-172; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Gençlik Yayınları, İstanbul 1994, s. 181-188.

3 R.Rodd'dan Balfour'a 28 Aralık 1918, FO, 406/41, No. 1.

4 Alan Everard Montgomery, "Allied Policies in Turkey…", s. 24-25.

5 R.Rodd'dan Balfour'a 7 Ocak 1919, FO, 406/41, No. 5.

sele Paris'te Yüksek Konsey gündemine taşındı[6]. İngiliz yetkililer ise İtalyanların Antalya'ya yaptıkları çıkarmadan dolayı telaşlanan Yunanların, Ege adalara yığınak yaptıklarını ileri sürüyorlardı[7]. Bu süreçte İtalya sadece İngiltere ve Yunanistan ile sorun yaşamıyor, Fiume meselesinden dolayı ABD'nin engelleyici tutumu ile karşılaşıyordu. Ayrıca İtalyan şirketlerinin gizli anlaşmalarla Fransız nüfuz bölgesi olarak belirlenen sahalarda iktisadi teşebbüslerde bulunmalarından dolayı İtalya ile Fransa'nın arası açılıyordu. Bütün bunlardan dolayı Paris Konferansı'nda yalnız kalan İtalyan Hükûmeti, hedeflerine ulaşamayacak, Yunanistan'ın İzmir'i işgaline karşı koyamayacaktı[8].

Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve On İki Ada Meselesi

Paris Barış Konferansı ve İzmir'in işgaline dair İngiliz politikası hakkında literatürde yerli yabancı çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu başlık altında bahsi geçen çalışmalarla tekrara düşmeden ya da asgari ölçüde bunu sağlayarak İngilizlerin, Türkiye özelinde Yunanistan-İtalya menfaat çatışmasına yaklaşımını ele almaya çalışacağım.

Paris Konferansı başladığında Yüksek Konsey, Venizelos'un İzmir, Trakya, Bozcaada, Gökçeada ve Meis ile birlikte Kuzey Epir'e yönelik taleplerini Yunan İşleri Komitesi'ne havale etti. 12 Şubat-21 Mart 1919 tarihleri arasında 12 toplantı yapan bu komitede İngiliz ve Fransız üyeler arasında neredeyse bütün konularda fikir birliği göze çarpıyordu. Prensipte Amerikalı temsilciler de genellikle müttefiklerinin fikirlerine katılıyorlardı. Ancak Trakya meselesi gündeme geldiğinde Amerikalı temsilciler 1915 sınırlarının esas alınmasından yana görüş bildirince fikir ayrılıkları gün yüzüne çıktı. İngiliz temsilciler, I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmayan Amerikalıların, Türkiye'nin geleceği konusundaki müdahalelerine oldukça öfkelendiler. Yunan Komitesi'ndeki İngiliz temsilci E. Crowe, yokluğunda Yunan düşmanı ve Türk yanlısı ola-

6 Alan Everard Montgomery, "Allied Policies in Turkey…", s. 25.

7 Curzon'dan Rodd'a 5 Nisan 1919, FO, 406/41, No. 32.

8 Ortadoğu'daki durumun değerlendirmesi, FO, 406/41, No. 37/2.

rak itham ettiği Amerikalı temsilci W.H. Buckler'i yüz seksen derece dönmekle suçluyordu. İzmir meselesi ele alındığında Amerikalı temsilciler daha şiddetli bir tepki göstererek Anadolu'dan herhangi bir bölgenin ayrılmasına kaşı çıktılar. Ancak İtalyan temsilcilerin taktik bir hata yaparak Paris'ten ayrılmasından sonra İngilizler yaptıkları sunumlarla Amerikalıları da etkilediler[9].

Paris Barış Konferansı başlar başlamaz Venizelos'un taleplerinin müttefikleri tarafından desteklendiğini açık bir şekilde hisseden İtalyan delegasyonu 7 Şubat 1919 tarihinde İngiliz temsilcisine bir nota vererek I. Dünya Savaşı sırasında kendilerine vaat edilen bölgelerin Yunanistan'a bırakılacağına dair haberlere tepki gösterdi[10]. Bu notayı İngilizler kalıplaşmış hukuki açıklamalarla karşılayarak 1915 ve 1917 yılları arasında tasarlanan düzenlemelerin Paris Konferansı'nda tam yetkili temsilciler tarafından yeniden ele alınacağını vurguladılar. Tansiyonu düşürmek istedikleri anlaşılan İngilizler, "konferans nihai bir karar almadan önce İtalyanlardan yeni düzenlemeler yapmak isteyip istemediklerini de sordular. Bununla birlikte Yunanistan ile İtalya arasındaki anlaşmazlık hususunda İtalyan Hükûmeti'nin "olumsuz" tavrına dikkat çeken İngiliz Hükûmeti, savaş döneminde yapılan gizli antlaşmaların geçersizliği hakkında 26 Kasım 1918 tarihinde gönderdiği notadaki hususları hatırlattı[11].

Müttefiklerinin soğuk ve kararlı tutumuyla karşılaşan İtalyan Hükûmeti 23 Mart 1919 tarihinde resmî bir bildiri yayınlayarak On İki Ada'da bir Donanma Üs Komutanlığı kurduğunu ve söz konusu kıyıların kendi yetki alanı içerisine girdiğini açıkladı. Bu açıklamada İzmir'in güneyinde Kuşadası'ndan itibaren Antalya'ya kadar işleyen bütün gemilerin İtalyan donanmasının denetimine tabi tutulacakları da belirtilmekteydi[12]. İtalyanların Antalya'yı işgalden beş gün önce aldıkları bu karar oldukça anlamlıydı. Fakat İngilizler, kati surette "İngiliz Ege Komutanlığı sınırları" içerisinde yer aldığını ile-

[9] Erik Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 2, (June, 1989), 351-352.

[10] Paris Konferansı İtalyan Delegasyonu'ndan G. De Martino'dan Lord Hardinge'e 7 Şubat 1919, FO, 406/41, No. 15 Ek 1.

[11] Lord Hardinge aracılığıyla M. de Martino'ya 11 Şubat 1919, FO, 406/41, No. 15 Ek 2.

[12] İtalyan Resmî Gazetesi'nden alınan kesit, 16 Nisan 1919, FO, 406/41, No. 66 Ek 2.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ HAREKETLE EŞ ZAMANLI OLARAK İNGİLİZ HÜKÛMETİ'NİN YAKIN DOĞU'DA KARŞILAŞTIĞI SİYASİ VE ASKERÎ SORUNLAR İLE EKONOMİK SIKINTLAR

İngiliz Hükûmeti'nin Mezopotamya'da Karşılaştığı Sorunlar

Mezopotamya'da İngiliz Hükûmeti'nin askerî faaliyetler ve asayişi sağlama çabalarıyla birlikte ilk icraatı arkeolojik kazılar ve tarihi eserlere yönelikti. Avam Kamarası'nda Eğitim Bakanı Fisher 19. Yüzyılda (1843 yılında) British Museum tarafından bölgeye gönderilmiş bir arkeoloğun tavsiyeleri doğrultusunda 1918-19 kışından itibaren İngilizlerin belirli alanların korunabilmesi için arkeolojik faaliyetlere başladıklarını açıkladı. İngiliz yetkililer, yerel ahaliyi harabelerin tahrif/tahrip edilmesi konusunda uyarıyorlardı. Bununla birlikte Alman Hükûmeti tarafından özellikle Babil ve Samarra yerleşim alanlarında yapılan kazılarda bulunan yaklaşık 90 parça antik eser savaş ganimeti kapsamında İngiliz Seferi Kuvvetlerinin eline geçmişti[1]. 8 Nisan 1919 tarihinde Avam Kamarası'nda tartışıldığı ve resmî açıklama yapıldığı için bu uygulama dikkate değerdir. İngilizlerin bu şekilde bölge kaynaklarını hedef alan eylemleri ile merkezî bir yönetim kurmaya yönelik politikaları daha I. Dünya Savaşı bitmeden Mezopotamya genelinde hoşnutsuzluğa yol açtı.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yaşanan çatışmalardan yararlanarak serbest bir şekilde hareket eden Necef'te henüz I. Dünya Savaşı sona ermeden İngiliz işgaliyle kurulmak istenen merkezî idareye karşı tepkiler yükseldi. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Seyid Muhammed Ali'nin başında bulunduğu Camiyat El-İslamiyat (İslam) adlı gizli cemiyet Necim El-Duleymi'nin desteğiyle lokal bir ayaklanma başlattı. 19 Mart 1918 tarihinde Necef valisi Marshall'ı ve iki İngiliz personeli öldüren isyancılar onun yerine atanan James Balfour'a da başarısız bir suikast düzenlediler. Necef şehrini kuşatarak yaklaşık bir buçuk ay boyunca halka yiyecek ve içecek ambargosu uygulayan İngilizler nedeniyle ahalinin bir kısmı açlık ve susuzluktan hayatını kaybederken isyancılar teslim olmak zorunda kaldılar. Necef'e giren İngilizler isyanın organizatörlerinden

---

[1] *MESOPOTAMIA (MONUMENTS AND ANTIQUITIES)*, 8 Nisan 1919, *https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/apr/08*, (Erişim 19 Aralık 2020).

11 kişiyi idam ederken, çok sayıda şahsı hapis ve sürgün cezasına çarptırdılar[2]. Yıllarca çok sınırlı bir bağlılıkla âdeta serbest hareket eden Mezopotamya mütegallibesinin ilk yerel refleksi sayılabilecek Necef isyanı I. Dünya Savaşı'ndan sonra patlayacak merkezî yönetim karşıtı isyanların âdeta habercisiydi. Bu manada ilk önemli isyanın İngilizlerin savaş öncesinde irtibat hâlinde bulundukları Şeyh Mahmut Berzenci tarafından başlatılması da ayrıca kayda değerdi.

Şeyh Mahmut İsyanı

Mondros Mütarekesi'nin ardından hem Mezopotamya'daki hem de Anadolu'daki Kürtler İngilizlerin Ermeniler üzerinden politika geliştirmelerinden ve merkezî bir idare kurma çabalarından endişe duymaya başladılar. 12 Mart 1919 tarihinde İngiliz Hükûmeti tarafından Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilen Binbaşı E. W. C. Noel, İngiliz Hükûmeti'nin Ermeni odaklı politikasının, Kürtler üzerinde yarattığı baskının kendilerine karşı sert bir reaksiyona dönüşebileceğini sezdi. Bundan dolayı Noel, İngiliz Hükûmeti'nin Ermenilere yönelik politikası hakkında teskin edici açıklamalar yapmasını ve Kürtleri yatıştırılmasını önerdi. Aksi hâlde Kürtlerin kazanılamayacağını da vurgulayan Noel'in önerileri doğrultusunda, tepki yaratabilecek açıklamalardan kaçınan İngiliz Hükûmeti 37. paralelin kuzeyinde muhtar bir Kürt devleti kurmaya yönelik bir planı gündemine aldı. Bu kapsamda Seyyit Abdülkadir, Şerif Paşa, Emin Ali Bedirhan ve Mevlanzade Rifat gibi Kürt ileri gelenleri ile temasa geçen İngilizler bir süre sonra bu şahısların Anadolu'da Kürtler üzerinde etki sahibi olmadıklarını ve taban bulamayacaklarını anladılar[3]. Sadece Anadolu'da değil savaş döneminde İngilizlerin Mezopotamya'da temasa geçtiği Kürtler de Mondros Mütarekesi'nden çok kısa bir süre sonra hakikatle yüzleşmek zorunda kaldılar.

1917 yılında Bağdat'ı işgal eden İngilizler daha rahat ilerleyebilmek maksadıyla kuzeyde yaşayan Kürt aşiretlerle temas kurmaya çalışmışlardı. 1918 yılında Mezopotamya İngiliz siyasi yöneticisi

[2] Oter Hameed, "İngiltere Mandasında Irak (1920-1932)", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri 2019, s. 34-35.

[3] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I: Mutlakıyete Dönüş*, s. 553-558.

Percy Cox, 1918 yılında Süleymaniye bölgesinde son derece nüfuzlu bir aşiret lideri olan Şeyh Mahmut ile irtibat kurmayı başarmıştı. Cox, Osmanlı kuvvetlerine karşı ayaklanarak kendilerini desteklemesi hâlinde Şeyh Mahmut'a bağımsızlık vaadinde bulunmuştu. Söz konusu ayaklanmayı başlatamasa da Osmanlı Devleti'ne herhangi bir destek sağlamayan Şeyh Mahmut, pasif bir direniş sergilemişti. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerin bölgeye gelişiyle umutlanan Şeyh Mahmut'un sevinci çok kısa sürdü.

İngilizlerin, mütarekeye aykırı bir şekilde işgal altına alarak Osmanlı idaresine son verdikleri Musul'u, Mezopotamya idaresine bağlayacakları anlaşılınca Şeyh Mahmut, 21/22 Mayıs 1919 tarihinde Musul'un 150 mil güneydoğusundaki Süleymaniye'de isyan başlattı. Süleymaniye dışında da yer yer etkileri hissedilen bu isyan İngilizler tarafından şiddetle bastırıldı. Çatışmalar sırasında yaralanan Şeyh Mahmut, Hindistan'a bağlı Anda Mana adasına sürgüne gönderildi[4].

Şeyh Mahmut isyanı bastırılsa da Mezopotamya mütegallibesinin, İngilizlerin kurmak istedikleri merkezî idareyi kolaylıkla benimsemeyeceklerini göstermişti. Avam Kamarası'nda Churchill, İranlı Kürtlerin yardımıyla Şeyh Mahmud'un sekiz İngiliz subay ve altı astsubayı hapse atarak bölgedeki askerî hazineyi yağmaladığını ileri sürmekteydi. Bu süreçte bölgede kontrolü ele geçiren Şeyh Mahmut ve taraftarları merkezî idare karşısında alışageldikleri üzere serbest hareket etme arzusundaydılar. Herbert, Şeyh Mahmut isyanını Doğu'da savaş sırasında İngilizlere tamamen sadık olan halkların dahi kendilerine karşı şüpheyle bakmalarının bir göstergesi saymakta ve bu tür teşebbüslerin, İngiliz Hükûmeti'nin izleyeceği politikayı net bir şekilde açıklamasıyla sona ereceğini düşünmekteydi[5].

Şeyh Mahmut isyanından kısa bir süre sonra (25 Temmuz 1919 tarihinde) İmadiye'de İngiliz Yüzbaşı Willey, Macdonald ve refakatindekilerin[6] başka bir Kürt çetesi tarafından öldürülmesi ayrı bir

---

4 Oter Hameed, "İngiltere Mandasında Irak (1920-1932)", s. 35-36.

5 *SOUTH KURDISTAN (OUTBREAKS)*, 2 Haziran 1919, *https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/jun/02, KURDISTAN RISING (BRITISH OFFICERS INTERNED), 5 Haziran 1919, https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/jun/05,* (Erişim 19 Aralık 2020).

6 Şeyh Mahmut isyanından önce, 7 Nisan 1919 tarihinde Zaho'da İngiliz Yüzbaşı Pearson öldürülmüştü. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele I: Mutlakıyete Dönüş*, s. 551-552.

hadise olarak değerlendirilse de bölgedeki İngiliz kuvvetleri teyakkuza geçerek[7] sıkı bir kontrol mekanizması kurmaya çalıştılar. Bu vesileyle Law, Avam Kamarası'nda Kürdistan'ın geleceğinin Kürtlerle birlikte başta Süryaniler olmak üzere muhtelif Hıristiyan mezheplerin menfaatleri göz önünde bulundurularak belirleneceğini açıkladı[8]. Fakat Kürtlerin yaşadığı bölgelerde denetimi ele geçiren İngiliz Hükûmeti'nin Mezopotamya genelinde merkezî idare kurma çabaları tepkilere ve 1920 isyanlarına yol açtı.

Mezopotamya'da Merkezî İdare Kurma Çabaları ve 1920 İsyanları

Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiliz Hükûmeti, Mart 1917'de Stanley Maude tarafından ilân edilen ilkeler ve bu ilkeleri yürürlüğe geçirmek amacıyla Kasım 1918'de Fransızlarla varılan uzlaşma doğrultusunda Mezopotamya'da kurulacak geçici idarenin temellerini atmaya çalıştı[9]. Bu çerçevede İngiliz Hükûmeti, Hindistan Dışişleri Bakanlığı ile koordineli bir şekilde Mezopotamya'da askerî işgal sürecine mahsus idari bir sistem kurdu. İlk dönem uygulamalarından İngilizlerin Hindistan'dakine benzer bir idari sistem meydana getirmek istedikleri anlaşılıyordu. Bu noktada Hindistan Hükûmeti'nin Mezopotamya idaresindeki rolü kafaları karıştırmaktaydı. Montagu, Hindistan Hükûmeti'nin yetkisinin; Mezopotamya'da İngiliz Hükûmeti'ne havale edilmeyecek derecede önemsiz meselelerle ilgilenmek ve yerel gelir-gider dengesini denetlemekle sınırlı olduğunu ve bunun dışında herhangi bir rolünün bulunmadığını açıklayarak tartışmalara açıklık getirdi[10]. Law ise Mezopotamya'da kurulan geçici sivil idarenin Hindistan Dışişleri Bakanlığı; askerî idaresinin ise İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından üstlenildiğini vurguladı[11]. Ayrı-

[7] *KURDISTAN (MURDER OF BRITISH OFFICERS), 18 Kasım 1919, https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/nov/18,* (Erişim 22 Aralık 2020).

[8] *KURDESTAN, 10 Mart 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/mar/10,* (Erişim 5 Ocak 2021).

[9] TURKEY, 23 Şubat 1920, https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1920/feb/23, (Erişim 1 Ocak 2021).

[10] *MESOPOTAMIA*, 26 Haziran 1919, *https://api.parliament.uk/historic-hansard/sittings/1919/jun/26,* (Erişim 19 Aralık 2020).

[11] (CIVIL AND MILITARY ADMINISTRATION.), 16 Şubat 1920, https://api.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA SAVUNMA POZİSYONUNDAKİ MİLLÎ HAREKET KARŞISINDA İNGİLİZ HÛKÜMETİ

Londra Konferansı Sırasında Müttefikler Arası Diplomasi

20 Ocak 1921 tarihinde Rumbold artık Mustafa Kemal'e bir "çete reisi" nazarıyla bakmanın yararsız olduğunu vurgulayarak Ankara Hükûmeti'nin sadece fiilen yabancı işgali altındaki sahalarda değil Güneydoğu Anadolu'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde dahi sıkı bir kontrol kurduğunu ve idari işlevleri tamamıyla yerine getirdiğini merkeze iletti. Bilhassa Rumbold, Müslüman unsurların büyük bir çoğunluğunun Ankara Hükûmeti'nin otoritesini benimsediklerinin altını çizmekteydi. "Yerli Hristiyanların boğazını sıkmakla suçladığı" Milliyetçilerin; ılımlılar ve uzlaşılamayacak derecede radikaller olmak üzere ikiye ayrıldıklarını savunan Rumbold, bazı tavizlerde bulunarak ilk grupla uzlaşabileceğini düşünüyordu. Bu tavizlerle birlikte Rumbold, Müttefiklerin, gerekirse güç kullanabileceklerini gösterebileceklerini ancak Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe geçirebilmek için geniş çaplı bir savaş başlatmak gerektiğini özellikle vurguladı[1]. Rumbold'un bu tespitleri yaparak önerilerini sunduğu sıralarda Müttefik temsilciler İstanbul Hükûmeti ile birlikte Ankara Hükûmeti'ni de hesaba katarak sorunu çözmeyi amaçlıyorlardı.

25 Ocak 1921 tarihinde Müttefikler arasında düzenlenen konferansta, Türk ve Yunan sorunu ele alındı. İtalyan temsilci destek vermeksizin Roma'da bulunan Türk temsilcisinin, Sevr Antlaşması'nda tamamıyla değişikliğe yol açabilecek taleplerini gündeme getirdi. İngiliz Başbakanı ve Curzon bu taleplere karşı çıkarken; Fransız temsilci de Sevr'de köklü değişikliklere sıcak bakmıyordu. Neticede meselenin Türkiye ve Yunanistan'ın temsil edileceği bir Müttefik konferansında görüşülmesi kararlaştırıldı[2]. Müttefik Hükûmetler, öncelikle Yüksek Komiserleri aracılığıyla İstanbul Hükûmeti'ni

---

1 Rumbold'dan Curzon'a 20 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 23.

2 Curzon'dan Kral ve Hükûmete iletilmek üzere Hardinge'den W. Tyrell'e 25 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 25.

Şark meselesi hakkında müzakerede bulunmak üzere bir konferansa davet etmeyi kararlaştırdılar. Bahsi geçen konferans, Sevr Antlaşması temelleri üzerinde güncel olayların gerektirdiği meseleleri ele alacaktı. Mustafa Kemal Paşa veya Ankara'nın yetkili bir temsilcisi de İstanbul heyeti içerisinde bulunabilecekti. Müttefiklerin kararını Ankara'ya bildirme vazifesi ise İstanbul Hükûmeti'ne bırakılacaktı[3].

26 Ocak 1921 tarihinde Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa'ya Şubat ayında toplanacak Londra Konferansı'na temsilci göndermesi için davette bulundular. Sadrazam'dan bu konuda Ankara ile temas kurması ve neticesini bildirmesi de istenmekteydi[4]. Aynı günün akşamı Hâriciye Nazırı davet için şükranlarını sunarak Ankara'ya telgraf çektiklerini Rumbold'a bildirdi[5]. Londra Konferansı teklifinden memnun kalsa da Yunan Hükûmeti, Ankara'nın da konferansa davet edilmesinden dolayı şaşkındı ve İngiliz Başbakanı'nın, açıkça Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinin mümkün olmadığına dair beyanlarını hatırlatarak bu sözde durulmasını istedi[6]. Fakat artık Ankara Hükûmeti de sürece dâhildi ve Yunan Hükûmeti'nin bu konudaki yakınmaları Müttefikler üzerinde hiçbir etki yaratmayacaktı.

İstanbul Hükûmeti aracılığıyla Ankara'ya davette bulunan Rumbold; Mustafa Kemal'in kendisini Türkiye'nin tek temsilcisi olarak gördüğünü ve doğrudan Müttefiklerden davet almayı beklediğini öğrendi[7]. Bu sıralarda İtalyan Yüksek Komiseri, Müttefik Hükûmetlere iletilmek üzere Antalya'da İtalyan yetkililere sunulan bir telgrafın içeriği hakkında bilgi verdi. Millî Müdafaa Vekili Ahmed Muhtar Bey'den alınan bu telgrafta Türkiye ile ilgili meseleleri müzakere edebilecek tek meşru ve bağımsız Hükûmetin Ankara Hükûmeti olduğu Avrupa kamuoyunun bilgisine sunuluyor, Ankara'nın millet adına söz söyleme hakkına sahip tek kurum olduğu vurgulanıyordu. İlgili telgrafta İstanbul'daki siyasi grubun kendisini Hükûmet olarak nitelendirmeye hakkı bulunmadığı ve bu iddianın milletin egemenlik hakları ile tamamen çeliştiği de belirtilmekteydi. Mütte-

[3] Konferans Başkanı Briand'ın davetiyesi, Lord Harding'den Rumbold'a ve Earl Granville'e (Atina), 26 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 27.

[4] Rumbold'dan Curzon'a 26 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 26.

[5] Rumbold'dan Curzon'a 27 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 28.

[6] Earl Granville'den (Atina) Curzon'a 26-27 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 29-30.

[7] Rumbold'dan Curzon'a 31 Ocak 1921, FO, 406/45, No. 34.

fiklerin niyeti hak ve adalet prensipleri doğrultusunda Şark meselesini çözmek ise doğrudan Ankara'yı muhatap almaları gerektiği, böyle yapılması hâlinde davetin en uygun şekilde karşılanacağı da bahsi geçen telgrafta açıkça vurgulanmaktaydı[8].

Ankara'nın sürece dâhil edilmesinden rahatsızlık duyan Yunan Hükûmeti ve Anadolu ordusundan Albay Pallis, Atina'da İngiliz Askerî Ataşesi'ne, askerî bakımdan ve iklim koşullarından dolayı yeni bir taarruzun 1921 yılı Nisan ayına ertelenebileceğini ancak siyasi sebeplerle Hükûmetin karar değiştirmesi hâlinde ordunun Türk kuvvetleri ile savaşa hazır olduğunu ifade ettiler. I. İnönü bozgununa atıfta bulunan Pallis, Eskişehir civarından Bursa'ya dönen Yunan kuvvetlerinin geri çekildiğini ve bu kapsamda Çerkez Ethem'in yaklaşık 1.000 kişi ile kendilerine sığındığını onaylıyordu[9]. Fakat İngiliz Hükûmeti Yunan Hükûmeti'nin bu sözlerini yeterli görmeyerek Londra Konferansı'na odaklandı.

Londra Ankara'dan haber beklerken Sadrazam Tevfik Paşa, yine gereksiz bir hamle yaparak, Ankara temsilcileri kendi heyetlerine katılsa da katılmasa da İstanbul Hükûmeti'nin her hâlükârda Londra Konferansı'na heyet göndereceğini bildirdi[10]. Ancak İngilizler artık daha çok Milliyetçilerden gelecek cevabı bekliyorlardı ve doğrudan davetin ardından Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey'in 7 Şubat 1921 tarihinde konferansa katılmak üzere yola çıkacağı haber alındı[11].

Ankara'nın sürece dâhil edilmesiyle bocalamaya başlayan Sadrazam Tevfik Paşa, 8 Şubat 1921 tarihinde Rumbold'u ziyaretle Sultan'ın kendisinden Londra'ya gidecek heyetin başkanı olmasını istediğini bildirdi. Bu sözlerini ardından Tevfik Paşa, Sultan'ın, bu karara karşı herhangi bir itirazda bulunulup bulunulmayacağını ve merkezî Hükûmet tarafından gönderilecek heyetin belirlenmesi aşamasında İngiliz Hükûmeti'ne danışılıp danışılmaması gerektiğini sormak üzere kendisini gönderdiğini ifade etti. Rumbold ise İngiliz Hükûmeti'nin bu konuda herhangi bir görüş bildirme niyetinde olduğunu düşünmediğini bunun Osmanlı Hükûmeti'ne bırakıldığını açıkladı. Ayrıca Tevfik Paşa, Londra'da Ankara heyeti

[8] Rumbold'dan Curzon'a 1 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 35.
[9] Granville'den Curzon,'a 1 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 36.
[10] Rumbold'dan Curzon'a 6 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 40.
[11] Rumbold'dan Curzon'a 6 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 41.

ile karşılaşması hâlinde onlara karşı son zamanlardaki telgraf teatilerinde sergilediği tavrını koruyacağını da beyan etmekteydi. Son olarak Tevfik Paşa, Milliyetçilerin Türkiye'nin tek temsilcisi olduklarına dair tezlerinin sadece Müttefikler tarafından değil kendilerince de kabul edilemeyeceğini hatta Milliyetçilerin "abartılı hak taleplerini dinlemeyeceğini" vurguladı[12]. Tevfik Paşa'nın İngilizlere yaranma çabalarının göstergesi bu sözler, Müttefiklerin Türkiye'yi temsil noktasında Ankara'yı değil İstanbul'u muhatap almalarını sağlamaya yönelik beyhude bir düşüncenin yansımasıydı. İngilizler elbette bunun farkındaydılar ve İstanbul'un Ankara'nın gölgesinde kaldığını çok iyi biliyorlardı.

Londra'ya temsilci göndermeyi kabul eden Mustafa Kemal Paşa, konferanstan önce millî davayı basın aracılığıyla da duyurmayı denedi. United Telegram muhabiri ile yaptığı röportajda Türklerin çoğunluğu oluşturduğu İzmir'in, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal Paşa; bin yıldır Türklere ait bu şehrin, Yunan kuvvetleri tarafından işgal altına alınmasıyla birlikte yaşananları izah etti. Mustafa Kemal Paşa, öncelikle Türkleri yok etmeye yönelik politikalar izleyen Yunanlar tarafından yapılan katliam ve zulümlerin Uluslararası Tahkikat Komisyon raporuyla kanıtlandığını hatırlatıyor ve onları er ya da geç ülkeden çıkaracaklarını kararlı bir biçimde dile getiriyordu. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, İzmir gibi Türk nüfusunun ekseriyete sahip bulunduğu Trakya'nın ve işgal altındaki diğer toprakların derhal tahliyesi koşuluyla barış için müzakerelere hazır bulunduklarını sözlerine ekliyordu. Bundan sonra Misâk-ı Millî çerçevesinde Türk davasına ilişkin açıklamalar yapan Mustafa Kemal Paşa; Azınlıkların korunması konusunda Saint-Germain Antlaşması'nda belirtilen şekilde garanti verebileceklerini; fakat finansal, iktisadi, adli ve siyasi bağımsızlığa aykırı Sevr Antlaşması'nı asla kabul etmeyeceklerini açıkça dile getirdi. "Hâkimiyet ve bağımsızlığımızı teminat altına alan bir antlaşma yapmak istiyoruz" diyen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un herhangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmaksızın Türk egemenliğine iadesi koşuluyla Boğazlardan serbest geçiş rejiminde değişikliğe gidilebileceğini de belirtti. Mustafa Kemal Paşa'nın Ermeni meselesi ile ala-

[12] Rumbold'dan Curzon'a 8 Şubat 1921, FO, 406/45, No. 43; Neşe Özden, "The Fall of The Constaninople Government and British Policy, 1920-1922", s. 85-86.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-YUNAN SAVAŞINDA TAARRUZ POZİSYONUNDAKİ MİLLÎ HAREKET KARŞISINDA İNGİLİZ HÛKÜMETİ

1922 Mart Ayında Müttefiklerin Paris'te Sundukları Mütareke ve Barış Önerileri

Sakarya Savaşı'nın ardından Fransızların Milliyetçilerle Ankara Antlaşması'nı imzalaması İtalyanların da anlaşma zemini aramaları Müttefiklerin Türkiye'ye karşı kurdukları cephenin dağılacağına dair bir hava yarattı. Bu şartlar altında İngiliz Hükûmeti Milliyetçilerle ikili antlaşmalara sıcak bakmıyordu. İngiliz Hükûmeti 1921 Mart ayında Londra'da ve Haziran ayında Paris'te sunulan önerilere ilâveten birkaç küçük revizyonla Sevr Antlaşması'nı Türkiye'ye empoze etmeyi planlıyordu. Gerçi 19 Aralık 1921 tarihinde Curzon, "fiilen ölü" olarak nitelendirdiği "Sevr Antlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı" başlıklı bir muhtırayı Hükûmeti'ne sunmuştu ama L. George hâlâ kapsamlı bir değişim düşüncesinde değildi. Curzon, daha önce sunduklarına oranla hazırladığı yeni önerilerin "Türkler açısından daha liberal, Yunanlar için ise kabul edilebilir" olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak Curzon, hâlâ barış antlaşmasında ana muhatabın İstanbul Hükûmeti olması, Ankara temsilcilerinin ancak İstanbul-Ankara karması bir heyetle konferansa katılmasından yanaydı. Bu kapsamda yapılacak önerileri Yunanların reddetmeleri durumunda dolaylı baskı yöntemleriyle onları ikna etmeye yönelik bir strateji izlenecekti. Sunulacak önerileri Türkler geri çevirdikleri takdirde İstanbul'daki işgal daha da sertleştirilecek, Akdeniz ve Karadeniz limanları abluka altına alınacak, gerekirse Müttefik subayları Yunan ordusunda görevlendirilecek ve Yunanistan'a her türlü "aktif" destek sağlanacaktı. İki tarafın Müttefik önerilerini reddetmesi hâlinde ise Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'na "seyirci kalacaklardı". Curzon'un hazırladığı bu program 21 Aralık 1921 tarihinde İngiliz Hükûmeti tarafından onaylanarak 30 Aralık 1921 tarihinde Fransız ve İtalyan Hükûmetlerine sunuldu[1].

Yunanistan Başbakanı Gounaris nihayet 12 Ocak 1922 tarihin-

[1] Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri,* s. 259-260.

de Cannes'da yapılan müzakereler neticesinde davalarını savunma görevini Curzon'a bıraktığını bildirdi. L. George ve Curzon; bir sonraki hafta Paris'te yapılacak toplantıda görüşülecek koşullar kabul edilmediği müddetçe barış sağlanamayacağını Gounaris'e iletti. Yapılan görüşmede İngiliz Hükûmeti'nin İzmir'de MC'ne bağlı Sar benzeri özerk bir yönetim kurulmasından ve Doğu Trakya'da Tekirdağ Yunanistan'da kalacak şekilde Midye hattından Tekirdağ ötesine bir sınır belirlenmesinden yana olduğu görülüyordu. L. George bu koşullar altında başlayacak yeni bir savaşın Yunanistan'ı zayıf düşüreceğinden neredeyse emindi[2]. Bundan yaklaşık iki hafta sonra (27 Ocak 1922 tarihinde) Fransa ve İtalya da İngilizlerin sunduğu programı Türklere karşı zorlayıcı tedbirler uygulanmamak koşuluyla kabul edeceklerini bildirdiler. Bilhassa Fransız notasının içeriği ve tonlaması Curzon'u şoka uğrattı. Curzon, Briand'ın yerine başbakanlığa getirilen Poincaré'nin Ortadoğu ile ilgili meselelere kayıtsız kalacağını düşünüyordu. Siyasi baskı altında kalan Curzon biraz da abartarak "Fransızların, Türklerin adına konuştuklarına inanmaya başladığını" ifade etmekteydi[3].

Müttefikler kendi aralarında uzlaşma sağlamaya çalışırken kulakları İstanbul'daki temsilcilerinden gelecek haberlerdeydi. 18 Ocak 1922 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşen Hamid Bey, gayet kararlı bir şekilde Milliyetçilerin ancak Misâk-ı Millî temelinde yeni bir barış antlaşması yapabileceklerini tekrarladı[4]. Dolayısıyla bundan sonra Müttefiklerin Türkiye'ye yönelik siyasi ve iktisadi hedefleri ile çelişen Misâk-ı Millî karşısında gösterecekleri reaksiyon antlaşma sürecini doğrudan etkileyecekti. Bu durumda İngiliz Hükûmeti, Fransa'dan öte Ankara ile antlaşma imzalamayı başaramayan İtalya'ya yönelecekti.

İtalyan ve Fransız Hükûmetleri ile müzakerelere başlamadan önce (6 Şubat 1922 tarihinde) İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye üzerinde baskı yaratabilecek enstrümanlar hakkında bir muhtıra hazırladı. Öncelikle Türkiye üzerinde finansal ve ekonomik abluka uygulanıp uygulanamayacağı ele alındı. Ankara finansal açıdan Batı-

[2] İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, s. 117-118.

[3] Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri,* s. 261-262; A. L. Macfie, "The Revision of The Treaty of Sèvres …", s. 78-79.

[4] Rumbold'dan Curzon'a 21 Ocak 1922, FO, 406/49, No. 18.

lı ülkelere bağlı olmadığından finansal ablukanın sonuç getirmeyeceği belliydi. Şöyle ki; Adana ve Mersin limanlarıyla yapılan ticareti engelleme imkânı bulunsa da Karadeniz'de bilhassa Batum-Trabzon limanları arasında küçük deniz vasıtaları ile yürütülen ticareti durdurabilmek neredeyse olanaksızdı. İkinci seçenek Yunanistan'a askerî ve finansal yardımda bulunmaktı. Kütahya-Eskişehir Savaşlarının ardından Yunanların yeni bir taarruz için hazırlıklar yaptıkları sıralarda İngiliz Hükûmeti'nin talebiyle Yüksek Konsey, Yunanistan'ın özel firmalardan askerî malzeme teminine müsaade ederek katı tarafsızlık anlayışından vazgeçeceğine dair sinyaller vermişti. Şimdi de Müttefikler arası uzlaşmayla bir fon ve ekipman ayarlanabilir, Yunanistan'a yardım sağlanabilirdi. Anadolu'daki Yunan harekâtına Müttefiklerden birinin katılması da ayrı bir alternatif idi. Ancak hiçbir Müttefik bunu yapacak durumda değildi. Aynı şekilde hiçbir Müttefik devlet kredi ile Yunanistan'a silah satmak istemiyordu. Tek alternatif Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefiklerin gözetimi altında tutulan Türk askerî malzemesinin Yunanistan'a verilmesi ve Yunan ordusunun Müttefik subaylarının istihdamıyla güçlendirilmesiydi. Üçüncü seçenek Sevr Antlaşması'nın diğer koşullarını sertleştirmekti. Bu minvalde Müttefikler güç kullanarak Doğu Trakya'yı ve İstanbul'u Türk hâkimiyetinden ayırabilirlerdi. Müttefikler tarafından İstanbul'da Türk hâkimiyetinin tamamen sona erdirilmesi Milliyetçileri olumsuz etkileyebilirdi. Ancak bu seçenek, Hindistan'da da İngiliz karşıtlığının artmasına yol açabilirdi. Nitekim 1920 yılı Ocak ayında İstanbul'da uluslararası bir devlet kurma projesine karşı Hindistan'da yükselen tepkiler hafızalarda tazeliğini koruyordu. Bundan da öte Türkleri İstanbul'dan mahrum bırakmaya yönelik bir proje, Anadolu barışının sağlanmasının önüne sağlam bir bariyer örebilirdi. Dördüncü alternatif Rumbold'un teklifi: İstanbul Hükûmeti'ni Ankara'dan tamamen ayırmaktı. Bu alternatifin amacı ılımlıların, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmasını sağlamaktı. Beşinci seçenek tek yanlı bir bildiri ile Türk topraklarının Müttefikler tarafından ilhakıydı. Fakat bunu yapacak kapasitede Müttefik kuvveti bulunmuyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'dan kaynaklı karışıklıklar süreceği gibi Anadolu'da yeniden gelişmeye başlayan İngiliz ticareti sekteye uğrayabilirdi. Türkiye'yi Rusya'dan kesin olarak ayırmadan Ankara üzerinde dolaylı yön-

temlerle baskı kurulması ve direnişin kırılması hâlinde bu kez de Yunanistan'ı sahada durdurmak zorlaşabilirdi. Nihayet son seçenek Türklere antlaşmada cömert ayrıcalıklar önermekti. Bu seçenek İzmir'in Yunanlar tarafından tahliyesi durumunda Rum nüfusa garanti sunulmasını ve Edirne için ise Danzing ve Fiume tarzı serbest bir idare kurulmasını esas almaktaydı[5].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın fikir aldığı Forbes Adam ve Edmonds 6 Şubat 1922 tarihinde hazırladıkları muhtırada öncelikle Yunanistan'a mali ve askerî yardım yapılmasını ve bununla eş zamanlı olarak Türkiye'ye finansal ve mali abluka uygulanmasını önerdiler. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nda "çözümsüzlük" bu önerilerden daha yararlı bulundu[6].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, bu kez Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu tahliyesi ve sunulacak barış teklifleri konusunda Türkiye'yi çok yakından tanıyan Ryan'a başvurdu. Ryan tarafından hazırlanan taslağa göre;

1. Ankara Hükûmeti ile Misâk-ı Millî temelleri dışında barış yapmak imkânsızdı.

2. Anadolu üzerinde otorite kurmadıkça Sultan'ın Hükûmeti ile antlaşma yapmak faydasızdı.

3. Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasındaki yakınlaşmanın kesinleşmesi ve Ankara'da Bolşeviklerin varlığı, Mustafa Kemal'e karşı muhalefete yol açmaktaydı.

4. İstanbul Hükûmeti ile görüşmek pratikte manasızdı. Zira onların fikirleri şahsi olup bağlayıcı değildi.

5. İzmir, Doğu Trakya hatta Batı Trakya konusunda bütün Türkler dayanışma içerisindelerdi, bunu prestij ve onur meselesi haline getirmişlerdi.

6. Türklerin büyük çoğunluğu ekonomik, adli ve idari meselelerde yabancıların kontrolüne karşı olup, aynı şekilde yabancıların azınlıkların işlerine karışmasını istememekteydi. Müttefikler ancak güç kullanarak bahsi geçen alanlarda kontrol kurabilir ve müdahalede bulunabilirlerdi.

---

[5] İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 6 Şubat 1922 tarihinde Türkiye üzerinde baskı oluşturabilecek vasıtaları hakkındaki muhtırası, FO, 406/49, No. 26.

[6] Neşe Özden, "The Fall of The Constaninople Government and British Policy, 1920-1922", s. 137-138.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE OLAYI (KRİZİ)

İngiltere'nin Boğazlar Bölgesi'ni Savunma Planları

Büyük Taarruz'dan yaklaşık bir ay önce Harington, Yunanların yenilme ve Anadolu'dan çekilme ihtimalini göz önünde bulundurarak Boğazlar bölgesini savunma planlarını güncellemişti. Hâlihazırda Marmara Denizi'nde güçlü bir donanmaya sahip olan üç büyük Müttefikin Çanakkale, İzmit, Gelibolu, İstanbul ve Doğu Trakya'da kuvvetleri bulunuyordu. Bununla birlikte bahsi geçen bölgelerde İstanbul Hükûmeti'nin emrinde zayıf 3 tabur vardı ve İngilizler çok fazla güvenmeseler de düzeni koruyabilmek amacıyla bu birliklerden yararlanabileceklerini düşünüyorlardı. İngilizleri endişelendiren bir diğer durum da Boğazların Anadolu yakasında (Çanakkale ve İzmit)'te yalnız İngiliz birliklerinin kalmasıydı. Yunanlar Batı Anadolu'dan tamamen çekildikten sonra İngilizlerin, Milliyetçilerle karşı karşıya kalmaları kaçınılmazdı. Milliyetçilerin Marmara kıyıları boyunca Bursa üzerinden İzmit Körfezi'ne ya da Batı Anadolu'yu tamamen kontrol altına alarak Çanakkale'ye yığınak yapmaları Müttefiklerin pozisyonunu değiştirebilirdi. Gerçi Mondros Mütarekesi'nden beri Marmara kıyılarını abluka altında tutan Müttefik donanmasının, ortaya çıkabilecek tehditlere karşı pozisyon alması için çalışmalar yürütülüyordu. Ama donanma ile savunma durumunda, ciddi handikaplar yaşanabilirdi. Milliyetçilerin İstanbul'a ilerlemek için iki güzergâh kullanmaları ihtimal dâhilindeydi. İlk güzergâh İzmit-Üsküdar kara yolu idi. Bu ihtimal gerçekleştiği takdirde Milliyetçiler kıyı boyunca denizden bombardımana tabi tutulabilirlerdi. İkinci güzergâh Karadeniz'di. Karadeniz üzerinden küçük deniz araçlarıyla İstanbul Boğazı'na sızmaya yönelik bir teşebbüs gerçekleşebilirdi. Bu teşebbüsle güçlü Müttefik donanması hiç şüphesiz kolaylıkla başa çıkabilirdi. Müttefikler açısından asıl endişe verici husus, Milliyetçilerin hareketi ile eş zamanlı olarak -daha önce engellenen- Yunanların karşı bir tehdit şeklinde İstanbul'a doğru ilerleme ihtimaliydi. Bir anda iki ateş arasında kalmaktan korkan

Müttefikler, böyle bir durumla karşılaştıkları takdirde Yunanistan'a diplomatik ve finansal baskı uygulamayı, buna rağmen harekete geçilmesi hâlinde Yunan kıyılarını abluka altına almayı, İstanbul'daki Yunan filosunu batırmayı ve hatta Atina'yı denizden bombalamayı planlıyorlardı. Bu senaryolar ve planlar üzerinde tartışılırken (28 Temmuz 1922 tarihinde) İngilizler; Fransız ve İtalyanlara Milliyetçilerin taarruzuna karşı Maltepe-Beykoz arasında bir savunma hattı meydana getirmeyi önermiş fakat onlardan destek alamamışlardı[1].

Milliyetçilerin İzmir kapılarına dayandıkları 8 Eylül 1922 tarihinde İtalyan Dışişleri Bakanı bundan sonraki gelişmelerin doğrudan Müttefiklerin menfaatlerine zarar vereceğini düşündüğünden, İngiliz Büyükelçisi Graham aracılığıyla barış için tarafları Venedik'te konferansa davet etme fikrini yeniden gündeme getirdi. Ancak Curzon bu aşamada yapılacak bir teşebbüsün faydadan daha fazla zarara yol açacağına inanıyordu. Rumbold, bu aşamada barış için harekete geçmeleri hâlinde Yunanların mağlubiyetinin kendilerine karşı bir zafere dönüşmesinden ve zayıflık işareti şeklinde algılanmasından korkuyordu[2].

10 Eylül 1922 tarihinde bir araya gelen İstanbul Müttefik Yüksek Komiser ve Generalleri Milliyetçilerin tarafsız bölgeyi ihlal etmemesi için alınabilecek tedbirleri görüştüler. İlk aşamada Harington, Ankara'ya Müttefikler arasındaki birlikteliğe dair bir mesaj verileceği gerekçesiyle İtalyan ve Fransızlardan İzmit ve Çanakkale için birer bölük takviye kuvvet istedi ve bu konuda onları ikna etmeyi başardı[3].

Aslında İzmir'in Milliyetçilerin kontrolü altına girmesinden sonra İngilizler, Kocaeli yarımadasında dahi kalmanın kendilerine

---

1 İngilizlerin İstanbul'da 1 zırhlı süvari taburu, 2 piyade taburu, 1 Kraliyet Hava Bataryası; Fransızların (Çatalca ve Hadımköy'deki kuvvetleri dâhil) 1 zırhlı süvari taburu, 1 topçu, 1 topçu mangası,1 zırhlı otomobil mangası, 1 tank bölüğü, 5 taburu; İtalya'nın 2 taburu; İzmit yarımadasında İngilizlerin (1 bölük eksik) 1 alayı, 2 taburu, (1 batarya eksik) 1 Kraliyet Hava Tugayı; Çanakkale'de İngilizlerin 1 taburu; Gelibolu'da Fransızların 1 taburu, Çanakkale ve Gelibolu'daki taburları dışında müttefiklerin etkili piyade gücü İngilizlerin 2000'in altında Fransızların 2000'in çok fazla üzerinde değildi. İtalyanların 500 civarında idi. Savaş Bakanlığı, Genel Kurmay, 28 Temmuz 1922, WO, 32/5746, 2A.

2 A. L. Macfie, "The Chanak Affair (September-October 1922)", A. L. Balkan Studies, (Jan 1, 1979); 20, 2; s. 312-313.

3 A. L. Macfie, "The Chanak Affair (September-October 1922)", s. 313.

büyük bir avantaj sağlamayacağını düşünüyorlardı. Başbakan Llyod George'un da vurguladığı üzere İngilizler açısından hayati derecede öneme sahip Boğazların elde tutulabilmesi amacıyla Gelibolu'ya yerleştirilecek ağır toplarla Anadolu yakasındaki Türk bataryaları imha edilebilecekti. Harington'ın gerekli görmesi hâlinde tahliye esnasında Çanakkale'deki silahlar tahrip edilecek ayrıca Anadolu'yu tamamen tahliyesi için Yunanlara baskı uygulanacaktı. Az da olsa Türklerin küçük deniz araçlarıyla Trakya'ya geçerek kuzeyden Gelibolu'ya yönelik bir taarruz düzenlemeleri de ihtimal dâhilindeydi. Bunu engellemek amacıyla Akdeniz Donanma Başkumandanlığı, Gelibolu'ya çıkarma teşebbüslerine karşı denizde yüzen bütün nakliye araçlarının imha edileceğine dair bir bildiri yayımlayacaktı. Bu tedbir kapsamında ilk etapta Anadolu limanlarından Çanakkale Boğazı ve Boğaziçi'ne her türlü nakliye durdurulmuştu. Risklerin artması hâlinde Marmara tamamen Türk nakliye araçlarına kapatılacaktı. İngilizlerin kaygılarını artıran diğer önemli bir husus Trakya'da İngilizlerin maruz kalacağı bir yenilginin; Musul'da hatta Irak genelinde TBMM varlığının hissedilmesine yol açma olasılığıydı. İngilizler, Musul'un kuzey ve kuzeybatısından iki ya da üç bin kişilik bir TBMM kuvvetinin, aşiretlerin yardımıyla Musul'a doğru harekete geçmesi hâlinde zor durumda kalacaklarını ve ancak iki hafta içerisinde onları bu bölgeden çıkarabileceklerini tahmin ediyorlardı. Türk ve Kürt milislerin son müsademelerle iş birliği yaparak İngilizlerin Rania'dan uzaklaşmalarına yol açmaları bu endişeleri pekiştiriyordu. Bu düşüncelerle İngiliz Hükûmeti Rumbold ve Harington'a gönderdiği talimatlarla bilhassa Çanakkale Boğazı çevresinde gereğinin yapılmasını emretti[4]. Büyük Taarruz ile hemen hemen aynı dönemde İngilizlere karşı kesin bir zafer kazanan Özdemir Bey'in Şeyh Mahmut ile irtibatı da son derece dikkate değerdi. İngilizler, Anadolu'da kazanılan zaferin etkisinin Süleymaniye, Musul ve Kerkük'te aşiretleri cesaretlendirdiğini hissediyorlardı. Bu süreçte Süleymaniye, Musul ve Kerkük'te ahalinin, şehir meclisleri için yapılan seçimleri boykot etmeleri, vergi vermemeleri, Arap ve İngiliz güvenlik görevlilerine karşı protesto gösterileri düzenlemeleri Anadolu'da Yunanlara; Derbent'te İngilizlere karşı kazanı-

[4] 11 Eylül 1922 tarihinde Churt'te yapılan konferans tutanaklarından seçmeler, WO, 32/5746, 13A.

lan zaferin getirdiği özgüven ve cesaretle ilişkilendiriliyordu. Söz konusu protesto gösterilerini durdurmaya çalışan İngiliz ve Arap güvenlik görevlileri ile ahali arasında yaşanan çatışmalar da alarm seviyesini oldukça yükselttiğinden Halepçe'de bulunan Noel uçakla Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece aşiretlerin desteğiyle Türkler, İngilizlerin Süleymaniye'den çekilmelerini sağladılar. Durumun ciddiyet kazanması üzerine İngilizler bir kez daha Şeyh Mahmut'u kazanmak amacıyla harekete geçtiler[5]. Musul'da ve Çanakkale'de iki taraflı tehditle karşı karşıya kalan İngiliz Hükümeti iki cephede savaş yürütecek durumda değildi. Bu nedenle Gökay'ın "Reel politikten daha çok, kibirlilik ve duygusal emperyalizm karışımı bir politika İngiliz liderlerini Tarafsız Bölge için savaşma hevesine sürükledi. Söz konusu olan, İngiltere'nin, Çanakkale'de tehlikeye düşmüş görünen itibarıydı. Lloyd George, İngiltere'nin Boğazların kontrolünü kaybetmesi durumunda, bunun imparatorluğun daha geniş çıkarları üzerinde son derecede olumsuz etkileri olacağı görüşündeydi"[6] şeklindeki tespitleri son derece yerindedir.

Churchill'in de "Eğer Türkler Gelibolu ve İstanbul'u alırlarsa, zaferin tüm semeresini kaybederiz"[7] biçimindeki sözleri İngilizlerin bölgeye atfettiği önemin göstergesidir.

İngiliz Hükûmeti, Milliyetçilerin baskılarını artırmaları durumunda; karada savunma yapmaksızın buradaki tahkimatları ve topçu bataryalarını imha etmek suretiyle Çanakkale'deki kuvvetlerini Gelibolu'ya çekmeye yönelik bir karar almıştı. Bu karar ancak müttefiklerinin Çanakkale'de bayraklarını göstererek sahada aktif askerî destek sağlamaları hâlinde askıya alınabilecekti ki, Milliyetçilerle Ankara Antlaşması'nı imzalayan Fransızların ve antlaşma yapmadıkları hâlde Anadolu'dan çekilen İtalyanların böyle bir destek verme ihtimalleri neredeyse yoktu. Çanakkale kara savunması konusunda müttefiklerine güvenmeyen İngiliz Savaş Bakanlığı, savunma planlarını hazırlarken, Milliyetçilerin kısa bir süre içerisinde bölgeye büyük çaplı bir yığınak yapamayacağını ve ağır silahları getiremeyeceğini öngörüyordu. Tahrip gücü yüksek İngiliz savaş ge-

5 Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, s. 82-83.

6 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 172.

7 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 173.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı uzadıkça ve kayıplar arttıkça İngilizlerin savaş sonrasına yönelik beklentileri de arttı. Savaşın sonlarına doğru ibrenin Müttefikler lehine dönmesi görünürde avantaj sağlıyordu ancak ciddi rakiplerini ekarte eden İngiltere'nin, liderliğe soyunmasıyla birlikte siyasi dengeler değişmeye başladı. Tek bir merkezden bakıldığında Müttefik Devletlerin savaş sonrasında ağırlıklı bir şekilde Osmanlı coğrafyasına odaklandıkları ve planlarını bu doğrultuda şekillendirdikleri düşünülebilir. Oysa Müttefik temsilciler; orta Avrupa ve Akdeniz havzası dâhil olmak üzere eski dünyanın (Avrupa, Afrika ve Asya) büyük bölümünde taşları yerinden oynatacak ya da statükoyu radikal bir biçimde değiştirecek plan ve projeler dolu çantalarıyla Paris Konferansı'nda buluştular. Artık askerler sahadan çekilip sahne siyasetçilere kaldığına göre bundan sonra silahlar değil büyük emeller, ulusal menfaatler, süslü kelimeler ve en nihayetinde diplomasi konuşacaktı. Müzakereleri yürütenler Müttefik devletlerin en gözde diplomatik temsilcileri olunca, arka planda egolar da savaşacak, öyle zamanlar gelecek ki bu savaş, müşterek menfaatlerin hatta bazen ulusal çıkarların dâhi önüne geçecekti. İşte bu noktada hayaller realitelerle çarpışacak ve münakaşalar sürüp gidecekti.

Paris'te yeni bir dünya düzeni kurma hesaplarıyla masaya oturan beş büyük Müttefik devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya) temsilcisinin, savaş sonrasında savunma mekanizmaları yıkılan ya da zayıflayan devletlerin topraklarına yönelik beklentileri son derece yüksekti. I. Dünya Savaşı'nın galibi bu beş büyük devlet, dünya haritasını şekillendirmeye kalktıklarında, ulusal menfaatlerin daha ağır basmasından dolayı kendi içlerinde çekişmeler yaşadılar. Böylece birbiriyle çelişen hedeflere dayanan ilkesiz çıkar birlikteliği de çatırdamaya başladı.

Literatürde ön yargılardan, söylemlerden ve sonuçtan hareketle Müttefiklerin ilk etapta Avrupa sorunlarına odaklanarak Türkiye ile

ilgili meseleleri sona bıraktıkları ve bu aşamada Yakın Doğu'da beklenmeyen ya da önceden kestirilemeyen değişiklikler yaşandığı ve bunun da süreci etkilediği şeklinde bir paradigma var. Fakat sonuca değil de sürece bakıldığında başka bir tablo ve manzara karşımıza çıkıyor. Türkiye özelinde genellikle İngiltere'nin; Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'de ya da kısmen Adriyatik'te İtalya ile yaşadığı sorunlar üzerinde duruluyor. Oysa kendi aralarındaki ilişkiler incelendiğinde İngiltere'nin, Yakın Doğu'da kurulacak yeni dünya düzeni konusunda ABD ve Fransa ile de ciddi anlaşmazlıklar yaşadığı görülebiliyor.

Yakın Doğu'da İngiltere'ye oranla yeterli alt yapı ve donanıma sahip olmayan ABD'nin, pasif muhalefeti, Fransa ve İtalya'nın ise uzlaşma yoluyla Osmanlı bakiyesi topraklardan nemalanma düşüncesinin İngiltere'ye avantaj sağladığı kuşku götürmez. Ancak bu durumun Müttefikler arasındaki bağları zayıflattığına da şüphe yoktur. Dolayısıyla Müttefik tabirini kullandığımız hâlde Paris Konferansı'ndan sonra gerçek anlamda bir ittifaktan bahsedilemez. İşte bu nedenle 1919 yılı ortalarından itibaren Türkiye'ye yönelik önemli kararlar alınırken ABD, sürecin dışında kalarak fikir beyan etmekten öteye gitmedi. Japonya zaten Uzakdoğu ile ilgili meseleler hariç pasif bir tutum sergiliyordu. İtalya ise bundan sonraki süreçte yalpalayıp durdu. Bir taraftan Yunanistan'ı destekleyen Müttefiklerine tepki gösteren İtalya, diğer taraftan On İki Ada'yı bile gözden çıkarmak suretiyle onlarla Sevr ve Üçlü Antlaşma etrafında uzlaşmak için çaba harcadı. Ayrıca İtalya, iyi ilişkiler kurarak hatta resmî düzeyde el alından askerî malzeme satarak Ankara'dan bahsi geçen nüfuz alanlarına yönelik imtiyaz koparma peşindeydi. İzledikleri politikalar sonuç vermeyince ve Fransızlar Ankara Antlaşması'nı imzalayınca İtalyanlar İngilizlerle yakınlaşmak istediler. Bundan da fayda sağlayamayacaklarını anlayınca İtalyanlar bu kez Fransızların Milliyetçilerle asgari müştereklerde buluşulmasına dair tezlerini desteklediler. Sonunda ise İtalyanlar Lozan'a Türkiye'ye karşı İngiltere ve Fransa ile kol kola gittiler. Aslında Fransızlar da farklı değildi. Hatta Fransızlar, ilk dönemlerde Kilikya'da Millî Kuvvetlerle yüksek yoğunluklu çatışmalar yaşadılar. Ancak gerek Musul meselesinden gerekse manda kurmaya çalıştıkları Suriye'de Faysal ile İngilizler arasındaki yakın ilişkiler Fransızlarda rahatsızlık ya-